

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ**

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Побудова демократичної, правової, соціальної української держави, заснованої на визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, передбачає і зміну пріоритетів у питаннях правового регулювання праці, у тому числі і реформування такої важливої, але вкрай проблемної сфери, як охорона праці.

Відзнакою сучасного етапу розвитку України є загострення проблем, пов'язаних з безпекою діяльності людини та охороною праці. Особливе занепокоєння викликає значний рівень виробничого травматизму та професійних захворювань, що є одним із основних показників стану охорони праці. Для прикладу зазначимо, що згідно даних Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі – Фонд), лише у 2012 р. до цього Фонду надійшло: 12907 повідомлень про нещасні випадки на виробництві, в яких постраждало 13313 осіб, у т.ч. 1766 осіб – із смертельним наслідком; 5729 повідомлень про професійні захворювання (отруєння) [1]. При цьому, якщо протягом останніх п'яти років в Україні спостерігається певна позитивна динаміка щодо зниження виробничого травматизму, то ситуація щодо професійних захворювань є нестабільною, а рівень цих захворювань високим.

Ситуація щодо високого рівня виробничого травматизму та професійних захворювань часто є наслідком різноманітних порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що, у свою чергу, спонукає до проведення найрізноманітніших досліджень у цій сфері та здійснення спроб визначення шляхів її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правового регулювання охорони праці присвятили увагу багато провідних вчених, зокрема, В.С. Венедиктов, Л.І. Лазор, І.Я. Кисельов, О.І. Процевський, В.І. Прокопенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та інші. З останніх наукових досліджень привертає увагу праця О.В. Баклана «Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України)», в якій автор

дослідив еволюцію понять «контроль» і «нагляд» у сфері охорони праці, проаналізував ці поняття, охарактеризував заходи адміністративного примусу в сфері охорони праці [2].

Метою цієї публікації є дослідження та характеристика питань, пов'язаних такою категорією як «охорона праці» та питань застосування в Україні кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Основні результати дослідження. Насамперед відмітимо, що революція у науково-технічній сфері та пов'язані з цим зміни — виникнення нових галузей виробництва з відповідним їх забезпеченням сучасним виробничим устаткуванням, різноманітними машинами, технічними пристроями, наявністю новітнього оснащення тощо, не призвели до суттєвого покращення стану в питанні охорони праці (цей термін, згідно ст. 1 Закону України «Про охорону праці», означає систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [3]).

Більше того, весь створений на сьогодні науково-технічний потенціал виробництва поки призводить, в основному, до збільшення ризиків виникнення нещасних випадків та професійних захворювань працівників. Так, у 2012 р., порівняно з 2011 р., кількість нещасних випадків на виробництві збільшилась: в АР Крим на 19,9%, у Дніпропетровській області на 4%, у Закарпатській на 27,3%, в Івано-Франківській на 16,7%, у Львівській на 8,9%, в Одеській на 4%, у Полтавській на 3,5%, у Сумській на 16,2%, у Хмельницькій на 3,1%. Кількість же професійних захворювань (порівняно з 2011 р.) в цілому по Україні збільшилась на 4%, найбільша їх кількість зареєстрована у Донецькій (32,3%), Луганській (25,8%), Дніпропетровській (17,6%) і Львівській (10,5%) областях — це складає близько 86% від загальної кількості по Україні [4].

І хоча, за визначенням науковців, є аксіомою теза про те, що будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною [5, с. 7–8], дійсно, сьогодні зробити виробництво повністю безпечним є неможливо, проте, використовуючи найрізноманітніші правові засоби, у тому числі і кримінально-правового характеру, на наш погляд, можна і потрібно забезпечити належний рівень безпеки виробництва та охорони праці в усіх галузях економіки України.

Правове регулювання охорони праці в Україні насамперед визначають: Конституція України (ст. 3, 27, 36, 42, 43, 44, 45, 46 та ін.) [6]; Кодекс законів про працю України (гл. XI, XII, XIII та ін.) [7]; Кримінальний кодекс України (розділ X «Злочини проти безпеки виробництва») [8]; Цивільний кодекс України (ст.ст. 1196, 1197, 1198, 1200, 1201 та ін.) [9]; Закон України «Про охорону праці»; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [10] тощо.

Цими нормативно-правовими актами визначено напрями державної політики України у сфері охорони праці та передбачено цілий ряд гарантій прав громадян на охорону праці, серед яких: і право на охорону праці під час

укладання трудового договору (наприклад, обов'язок роботодавця проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору); і право працівників на охорону праці під час роботи (наприклад, працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля); і право працівників на пільги і компенсації за важкі та шкідливі умови праці (наприклад, щодо безоплатного забезпечення таких працівників лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою, скороченням тривалості їх робочого часу тощо); і право на відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я працівника або у разі його смерті та й ряд інших гарантій.

До однієї з таких державних гарантій, вважаємо, можна віднести і встановлення законодавцем правової норми щодо кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці у ст. 271 розділу X «Злочини проти безпеки виробництва» Кримінального кодексу України (далі — КК України). Зазначеною статтею встановлено, що порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, — карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк, а те ж саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, — карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого.

Аналіз норми ст. 271 КК України дозволяє стверджувати, що родовим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва є відносини, які забезпечують безпеку виробництва. Зазначимо, що терміном «виробництво» насамперед визначають процес, у перебігу якого люди, пов'язані між собою певними виробничими відносинами, створюють матеріальні блага, необхідні для суспільства [11, с. 108].

У ході виробничої діяльності або при використанні її результатів люди на зазнає або може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів самого різного характеру та ступеня — механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в таких станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є безпека виробництва — тобто такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і

довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Для забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що стосуються різних галузей законодавства (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та ін.), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань [12]. При цьому загалом, як зазначила Ю. С. Толкачова, охорона праці належить до числа досить консервативних галузей діяльності. Однак, зі зміною умов та характеру виробництва, виникає необхідність і в зміні нормативно-правової бази та створенні нової концепції щодо охорони праці, яка обумовлена як наявністю ринкових відносин, формуванням нових державних наглядових структур, так і тим, що 60–80% основних фондів підприємств зношені та вимагають заміни, й досі має місце велика частка ручної праці, а більшість нещасних випадків відбувається при виконанні тих робіт, де переважає ручна праця [13, с. 3–4]. Зазначена ситуація повною мірою притаманна й Україні, де ситуація з охороною праці на виробництві, враховуючи аналіз вищезазначених даних залишається досить важкою.

Досліджуючи зміст ст. 271 КК України, можна зробити висновок, що основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека праці. Згідно п. 4.14. ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» [14], термін «безпека праці» («безпечні умови праці») означає стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто, або вплив шкідливих виробничих чинників не перевищує гранично допустимих значень. Додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами виступають здоров'я та життя особи.

Потерпілим від злочину визнається особа, яка має постійний або тимчасовий правовий зв'язок з відповідним підприємством, установою, організацією чи з діяльністю громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності. Такий зв'язок устанавлюється насамперед шляхом укладення трудового договору (контракту), інших нормативно-правових актів. Отже, потерпілими можуть бути як штатні працівники підприємства, тимчасові робітники та службовці, так і учні виробничого навчання, студенти, учні профтехучилищ, які проходять виробничу практику та будь-які інші особи, діяльність яких пов'язана з цим виробництвом. Інші особи, наприклад, замовники, покупці, сторонні особи, які випадково опинилися на території підприємства або мешкають поблизу нього, не можуть визнаватися потерпілими від цього злочину.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає, на наш погляд, наявність таких трьох елементів.

По-перше, це діяння у вигляді порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці (тобто недотримання або неналежне дотримання вимог безпеки та гігієни праці і виробничого середовища), яке може бути здійснене як шляхом дії, так і бездіяльності. За характером вимог, що містяться в зазначених актах, розрізняють загальні та спеціальні правила охорони праці. До загальних належать правила, що регулюють питання охорони праці в усіх сферах діяльності виробництва, зокрема у Законі

України «Про охорону праці», КЗпП, Генеральній угоді тощо, а спеціальні містять вимоги безпеки для однієї галузі або для однієї якоїсь роботи.

По-друге, це наявність таких наслідків як: 1) заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК України) — цим поняттям охоплюються випадки заподіяння особі легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження; 2) спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271 КК України). Під поняттям «загибель людей розуміють заподіяння смерті одній чи більше особам, а під поняттям «інші тяжкі наслідки» — заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі або середньої тяжкості тілесного ушкодження двом чи більше особам.

По-третє, причинного зв'язку між порушенням вищезазначених вимог законодавства та наслідками, які настали, при встановленні якого слід враховувати й те, що у багатьох випадках таких порушень розвиток причинного зв'язку має ускладнений характер — він може опосередковуватися дією механічних, фізичних, хімічних, природних факторів, діями потерпілого чи третіх осіб тощо (у випадках, коли для вирішення питання про наявність причинного зв'язку, необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, слід призначати експертизу).

Зі змісту ст. 271 КК України випливає, що суб'єктом цього злочину є службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, на яких законодавством, у широкому розумінні цього терміну (законом, наказом, посадовою інструкцією тощо) покладені обов'язки щодо забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці. У разі ж порушення вимог законодавства про охорону праці службовими особами, які не мають такого обов'язку, то вони, з урахуванням обставин справи, можуть нести відповідальність за злочини у сфері службової діяльності або злочини проти життя та здоров'я особи.

Щодо працівника, то порушення вимог законодавства про охорону праці працівником, що не має ознак спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК України, у разі, якщо таке порушення спричинило шкоду здоров'ю чи життю потерпілого, утворює склад злочину проти життя чи здоров'я.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується необережною формою вини у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості щодо наслідків, а саме порушення вимог законодавства про охорону праці може бути вчинене як умисно, так і необережно. При цьому, як зазначають фахівці, при умисному заподіянні шкоди життю чи здоров'ю працівника внаслідок порушення вимог законодавства про охорону праці, вчинене необхідно кваліфікувати як злочин проти життя чи здоров'я [15, с. 129].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що охорона праці є комплексним поняттям, що регулюється різними галузями права. Так, наприклад, нормами трудового права визначена вся сукупність прав, обов'язків та гарантій працівників і роботодавців щодо охорони праці (більше того, у широкому розумінні всі норми трудового права є нормами охорони праці); нормами цивільного права встановлено майнову відповідальність при ушкодженні здоров'я

або смерті працівника; нормами адміністративного права визначено адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Та для охорони від найбільш небезпечних посягань на безпеку виробництва та праці, у разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків застосовують норми кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс] / Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. — Режим доступу: <http://www.social.org.ua/view/3015>.

2. *Баклан О.В.* Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України) України: Автореф. дис. ... к. ю. н.: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О.В. Баклан. — Київ, 2002. — 16 с.

3. Про охорону праці: Закон України від 14 липня 1992 р. № 2694-ХІІ: [в редакції Закону № 229-IV від 21 листопада 2002 р.] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. Аналіз страхових нещасних випадків на виробництві та профзахворювань за 2012 рік [Електронний ресурс] / Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. — Режим доступу: <http://www.social.org.ua/view/3015>.

5. *Чирва Ю.О., Баб'як О.С.* Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. О. Чирва, О. С. Баб'як. — К.: Атіка, 2001. — 304 с.

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії ВРУ 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] / ВРУ. — Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Кодекс законів про працю, затверджений Законом від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс] / ВРУ. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

10. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.

12. Кримінальне право України: особлива частина: Підручник [Електронний ресурс] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Шашиса, В.Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 544 с. — Режим доступу: <http://www.social.org.ua/view/3015>.

13. *Толкачева Ю.С.* Государственное управление охраной труда на производстве: проблемы и пути совершенствования: Автореф. дисс. ... к.э.н.: спец. 08.00.05

«Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» [Электронный ресурс] / Ю.С. Толкачева. — М., 2005. — 27 с. — Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/224935.html>.

14 ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», затверджено наказом Держстандарту України від 26 березня 1999 р. № 164 [Електронний ресурс] / Держстандарт України. — Режим доступу: <http://document.ua/ohorona-praci.-termini-ta-viznachennja-osnovnih-ponjat-nor9018.html>.

15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. — Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — 3-тє вид. перероб. та доповн. — К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. — 624 с.

Дараганова Н.В. Кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці

У статті автором здійснено аналіз питань, пов'язаних такою категорією як «охорона праці» та питань застосування в Україні кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Ключові слова: охорона праці, кримінальна відповідальність, кримінальне право.

Дараганова Н.В. Уголовная ответственность за нарушение требований законодательства об охране труда

В статье автором осуществлен анализ вопросов, связанных с такой категорией как «охрана труда» и вопросов применения в Украине уголовной ответственности за нарушение требований законодательства об охране труда.

Ключевые слова: охрана труда, уголовная ответственность, уголовное право.

Daraganova N.V. Criminal responsibility for violation of requirements of legislation about protection of labour

In the article the author is carry out the analysis of the questions related to such category as «protection of labour» and questions of application criminal responsibility of protection of labour in Ukraine.

Keywords: protection of labour, criminal responsibility, criminal law.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2013.